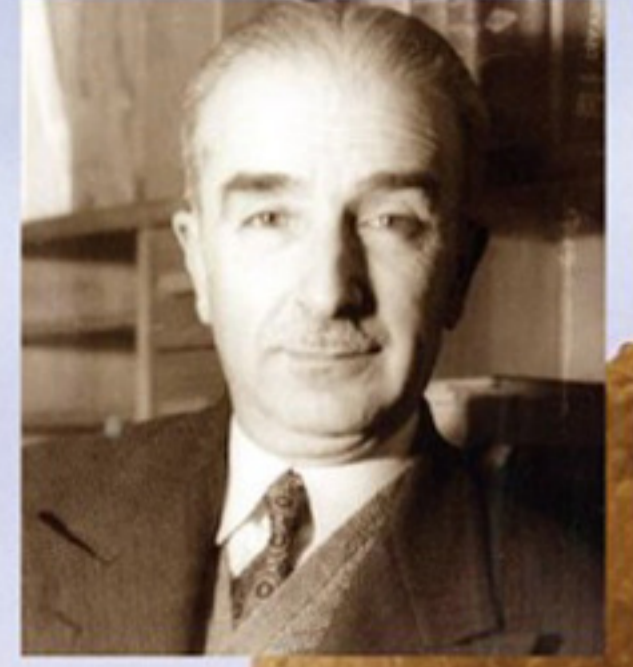

TARİH OKUYAN ŞAŞIRMAZ SAYI 156 | MART 2025 | FİYATI 100 TL | KKTC 130 TL | AVRUPA 15 €

TARİHİN 1. DT Tarih

SÜHEYL ÜNVER
ARŞİVLERİ

Enver
Beşinci
Araştırmacı
Koleksiyoner

RUM VE TERSÂNE TIBBİYESİ

TIP OKULLARIYLA MODERNLEŞME
YOLUNDA İLK TEŞEBBÜSLER

**Enver
Beşinci**

Araştırmacı
Koleksiyoner

RUM VE TERSÂNE TIBBİYESİ TIP OKULLARIYLA MODERNLEŞME YOLUNDA İLK TEŞEBBÜSLER

RUM CEMAATİNCE 1805 YILINDA PATRİKHANE'DEN BAĞIMSIZ OLARAK KURULAN VE ISLAHAT DÖNEMİNİN İLK TIP OKULU OLAN KURUÇEŞME'DEKİ RUM TIBBİYESİ, MODERN TIP OKULLARI İÇİN GELECEĞE İYİ BİR ÖRNEK, EĞİTİME DUYULAN İHTİYACI GÖSTERMESİ BAKIMINDAN DA ÖNEMLİ BİR TECRÜBEDİR. 1806'DA İSE İSTANBUL'DA TERSÂNE-İ ÂMİRE'DE HEKİM VE CERRAH YETİŞTİRMEK ÜZERE BATI USULÜ EĞİTİM VEREN MODERN BİR TIBBİYE MAHİYETİNDEKİ TERSÂNE TIBHÂNESİ KAPILARINI AÇMIŞ, SAHADA CİDDİ BİR TEŞEBBÜS OLARAK TARİHE GEÇMİŞTİR.

Osmanlı Devleti, güçlenen Batılı devletlerin yayılmacı, sömürgeci ve Haçlı zihniyetinden tevarüs eden hücumlarıyla mücadele etmeye çalışırken, bir yandan da ıslahatlarla yenileşme ve modernleşme siyasetini sürdürmüştü; reformları sadece askerî alanda değil, tıp alanında da gerçekleştirmeye çalışmıştır. Yenileşme ve modernleşme çalışmaları, daha zi-

yade 19. yüzyılın başında Sultan III. Selim ve Sultan II. Mahmud devirlerinde gerçekleşmiştir.

1683 Viyana kuşatması, 1699 Karlofça Antlaşması, 1770'de Çeşme'de donanmanın yanması ve 1827'deki Navarin Savaşı sonrasında Osmanlı Devleti, idarî ve askerî zayıflığının daha açık olarak farkına varmış, tıp ve mühendislik alanında Batı'nın üs-

tünlüğünü kabule yönelmiştir. Daha ziyade askerî ve tıp alanında görülen "Batılılaşma girişimleri III. Selim devrinde, "kâfirin silahını kullanarak kâfiri yenmekte Şeriata aykırılık yoktur" gerekçesi ile aşamalı bir şekilde başlamıştır.

Batı'ya -isteksizce de olsa- bu yönelme, Tanzimat öncesi İslahat döneminin önemli isimlerinden Sultan III.

Selim zamanında, Şubat 1805 tarihinde yürürlüğe giren Bahriye Kanunnâmesi gereğince tersane ve donanmadaki yeniliklerle birlikte, Rum Tıbbiyesi ve kısa süre sonra Kasımpaşa'da Tersane Tıbhânesi ile 1806'da Hastanesinin kurulmasıyla işaretlerini vermiştir.

Batı'ya açılan pencereler: Tıbbiye ve mühendishâneler

Osmanlı'da Batı eksenli okullaşma, önce 1773 yılında Mühendishânelerin, sonra da 1805, 1806 ve ardından 1827'de Mekteb-i Tıbbiye'nin kurulmasıyla başlar. Aydın Sayılı, bu okullarla ilgili olarak şöyle der: "Bizde 1773'te kurulan Mühendishâne-i Bahrî-i Hümayûn (Deniz Mühendislik Okulu) yoluyla Batı askerlik, öğretim ve kültürüne bir pencere açılmıştı."

Aslında Batı'ya yönelişin ilk işaretlerinin, 18. yüzyılın ilk yarısında Osmanlı'ya gelerek Müslüman olan Humbaracı Ahmed Paşa ismiyle bilinen Kont Alexander Bonneval (1645-1747)'in çalışmalarıyla verildiği kabul edilmektedir. Zira onun Mühendishâneler ve Tıp okulları öncesindeki faaliyetleri arasında, Humbarahane'nin kurulması ve Humbaracı Ocağı'nın yenilenmesi vardır. Bir başka yenilik de ordu birliklerinde yeni sıhhiye-hekim bölüklerinin kurulması ve Nizâm-ı Cedid Alayları içinde bir hastanenin açılmasıdır. Üzerinde durduğumuz iki tıp okulunun faaliyete geçmesi, bu anlayışın devamı olarak bu tarihlerden sonra gerçekleşmiştir.

Rumların eğitimde modernleşme hamleleri

"Osmanlı Devleti gayrimüslim unsurları, kiliselerine ve dinî aidiyetlerine göre tanımlamış, gruplamış ve hukuklarını da buna göre tanzim etmiştir. Kiliselerin açtıkları bütün mektepler ve manastırlar da faaliyetlerini bu hukuk sistemi çerçevesinde sürdürmüşlerdir."

Bizans bakiyesi olan ve fetihten sonra da varlığını sürdüren Fener Rum Mektebi,

Rumların en eski ve önemli eğitim kurumudur. İstanbul'un birçok semtinde bulunan bu gibi okulların sadece ruhanî olanları yahut hem ruhanî hem cismanî olanları bulunduğu gibi tamamen laik olanları da vardır. Üzerinde duracağımız Kuruçeşme Rum Darülfünûnu/Mektebi, bilindiği kadarıyla bunlar arasında Osmanlı'da kurulmuş modern anlamdaki ilk tıp okuludur.

Rum Tıbbiyesi: Kadim dönemlerden itibaren zenginleşerek gelişen İslâm tıbbı, Selçuklu ve Osmanlı tıbbı ile Dârüşşifalarda devam etmiştir. Zaman içinde Batı'da gelişen modern eğitim anlayışı Osmanlı'yı da etkileyince, yeni tıp okullarının kurulması zorunlu hale gelmiştir. Bu okullarla ilgili olarak kaynaklarda farklı anlatımlar bulunsa da bilindiği kadarıyla ilk tıp okulu teşebbüsü, Kuruçeşme'de bulunan, Rumlara ait Rum Talimgâhı içinde veya yanında inşa edilen Rum Tıbbiyesidir.

Rum cemaatinde 1805 yılında Patrikhane'den bağımsız olarak kurulan bu okulun başına; farklı diller bilen, Eflak Beyi (Voyvodası) Alexander Morozi'nin oğlu olan ve daha sonra Divan tercümanlığına getirilen [Rum milletinin ileri gelenlerinden] Dimitraşko Morozbeyzâde getirilmiştir. "Böylece Padişah, resmî tıp mektebi hakkını tebaasından olan Rumlara vermiş ve Dimitri, hükümet tarafından bu mektebe nazır ve müdür olmuştur (Ergin, 1977: 335)."

Osman (Nuri) Ergin, bir Rum Üniversitesi olan bu okulun bünyesinde bulunan Tıp okulu için, "Şimdi boya fabrikası olan yerde bulunduğunu Rumlar söylemektedirler. Burada hâlâ birçok galeriler ve mahzenler bulunması ve boyahane yerinin 20-30 sene önce Rum patrikhanesi tarafından satılmış olması da bu rivayeti teyit eder" demektedir.

Rum Tabibhânesi olarak da adlandırılan okulla ilgili bir vesikada, işinde uzman ve yetkin doktorlar yetişmesinin "has-

Sultan II. Abdülhamid'in Yıldız Albümlerinde yer alan aşağıdaki fotoğrafta Hamidiye Etfal Hastanesi ameliyathanesi ve cerrahî görölüyor.

Üniversitesi bulunduğu ve bu üniversitenin laik mahiyette olarak Patrikhane ile doğrudan doğruya bir münasebeti bulunmadığı, hele tıbbiye kısmına hükümetin [sadaret makamının] Resmi Tıp Mektebi sayıldığı'nı, bunun Osmanlı Arşivindeki Muallim M. Cevdet'in Maarif Defteri'nin 33-1609 numarasında bulunduğunu yazmaktadır (s. 745) (Belge: 1).

Islahat döneminin uzun olmayan ilk tecrübesi
Şanizâde, *Tarih*'inde, Türk-Rus Harbi'nden sonraki barış görüşmeleri sırasında, devlete başkaldıran asi Rumlarla iş birliği ve Rusya lehine casusluk yaptığı suçlamasıyla 28 Mayıs 1812'de Dimitraşko Morozbeyzâde'nin (Demetrius Mourozy) boynunun vurulduğunu yazmaktadır. Dimitraşko'nun idamı ile Rum Tıbbiyesinin faaliyetlerini sonlandırdığı tahmin edilmektedir. Bir başka kaynak, Patrikhane'den kısmen bağımsız olarak 1687'de kurulan Bükreş Akademisi ve 1707'de açılan Yaş Akademisi gibi okulların, Fransız İhtilali'nin de etkisiyle Osmanlı'dan kopuş sürecini projelendirerek, 1919'daki Yunan isyanında bizzat rol alan isimleri yetiştirdiklerini, bu yüzden Osmanlı topraklarında bulunan akademilerinin Yunan isyanı sürecinde kapatıldığını belirtir. Ortaköy Surp Tarkmançats ve Kuzguncuk okulları ile Kuruçeşme Rum Tıp Mektebi de kapanan okullar arasındadır.

Islahat döneminin bu ilk tıp okulu deneyimi, modern tıp okulları için geleceğe iyi bir örnek ve eğitime duyulan ihtiyacı göstermesi bakımından da önemli bir tecrübedir. Bilim tarihçisi Esin Kâhya da "19. Yüzyılın İlk Yarısında Osmanlı İmparatorluğu'nda Tıp Eğitimi ve Kalburüstü Hekimlerimiz" konulu konferansta, Rum Tıbbiyesinin kurulmasının Tıp Tarihi açısından önemini aynı çerçevede vurgulamıştır.

Tersâne-i Âmire'de Tıp Okulu: Temelleri Yavuz Sultan Selim zamanında tamamen yerli emekle atılan ve Osmanlı denizcilik faaliyetinin merkez üssü olan Tersâne-i Âmire'de 16. yüzyılda bir hastanenin işletmede olduğu Avusturya elçilik heyeti tarafından tespit edilmiştir. 1591 yılında İstanbul'a gelen Baron Wenceslaw Wratislaw'ın 1597'de yayınlanan anılarında hastane hakkında bilgi verdiğini Adnan Terzioğlu, 1992 yılında yayınladığı "Türk İslâm Hastaneleri" başlıklı makalede belirtir. Aynı makalede, "Kasımpaşa'daki [Tersâne-i Âmire] Sakızağacı ve Aynalı Kavak hastanelerinden başka, Girit'te, Basra'da ve Preveze'de bahriye hastaneleri olduğu gibi Gemlik, İzmit, İznik, Rusçuk, Tulci, Vidin, Suda (Girit), Süveyş ve Basra tersanelerinde, tersanede çalışanlar için hastanelerin varlığı'nı belirtmektedir.

Sultan III. Selim zamanında, Bahriye Nâzırı'nın Bâbiâli'ye yazdığı 19 Şubat 1805 tarihli bir yazıda, Tersâne-i Âmire yanında Tıbhâne Mektebi ile geceli gündüzlü hizmet veren bir hastanenin kurulması istenmiş, 1806'da çıkarılan "Bahriye Kanunnâmesi" ile de bu gerçekleşmiştir.

Rum tebaasından önemli şahsiyete müdürlük vazifesi verildi

Dimitraşko Morozbeyzâde'nin Bâbiâli'ye verdiği arzuhale derkenar olan Bâbiâli yazısında "...kezâlik müceddeden hastahane ve fûnûn ve maarif talimhaneleri inşasına ve gerek kadimden olan hastahanelerin tevsi ve tamir ve termimi maddelerine civarda bulunanların davası bahanesiyle..." ifadesinden, burada bir okul ve hastanenin faaliyette olduğu, ayrıca tıp eğitiminin/okulun yapıldığı anlaşılmaktadır. Osman Ergin'e göre, "Devlet; harici siyasetini Rumlara teslim ettikten sonra o devirde bir meslek okulunun idaresini de onlara" vererek Rum tebaasından önemli şahsiyet Dimitraşko'yu resmî olarak bu okula nâzir ve müdür olarak tayin etmiştir (BOA. C.MF 33/1609).

tahanelerde ta'allum ile teşrih görmek maddesine menû ve vâbeste" olduğunun ifade edilmesi, okulun tam teşekküllü bir anlayışla işletildiğini ortaya koymaktadır. Bazı kaynaklar, tıp okulunun aynı bina içinde olmayıp bahçedeki ayrı bir binada, farklı bölümleri olan bir üniversite olduğunu da yazmaktadır. Örneğin Osman Ergin, *Türkiye Maarif Tarihi* adlı eserinin ilk cildinde, "Dil, edebiyat ve riyaziyat tedris eden bir üniversiteye bir şube olmak üzere bir tıp mektebi açılması için de hükümetten izin almışlardı. Burada Asâkir-i İslâmiyeye ve umumen ibadullahâ nefi ve fayda ve celbi davaatı hayriye edilecekti" diye belirterek, bu mektepte asker ve tüm sivillere hayırlı devalar ve şifa vermek üzere bir üniversite bölümünün açıldığını kaydeder (s. 334). Eserinin bir başka yerinde, "Kuruçeşme'de hastaneleriyle birlikte büyük bir Rum Mektebi, hatta bir Rum

Nizamnâme'de tıp icâzeti alma zorunluluğu

Her geçen gün biraz daha ilerleme kaydeden Tersâne Tıbhânesi, bir süre Bahriye Nâzırı'nın hazırladığı "takrir"lerle gerek tıp gerekse cerrâhlık alanında faaliyete devam etmiştir. İşin ehemmiyetini gayet iyi kavrayan devrin Bahriye Nâzırı Seyyid Ali Efendi, bu eksikliği görerek, etraflı bir "takrir" hazırlayıp Kaptan Paşa'ya sunmuştur.

Kaptan Paşa kanalıyla Sadâret makamına iletilen "takrir" burada gözden geçirildikten sonra III. Selim'e arz edilmiştir. Padişahın olumlu "irade"sinin alınması ile 25 Şevvâl 1221 (6 Ocak 1807) tarihinde "tıp ve cerrâhlık fenleri ve diğer hususları" kapsayan bir "nizamnâme" şeklinde, maliye defterlerine kaydı yapılarak maddî yönünün de halledilmesiyle yürürlüğe girmiştir.

Bu nizamnâmeye göre: "...sağlık hizmetlerinin... Avrupa devletlerinde hakıyla yapıldığı, hasta olanların tedavileri için tabibhâneler ve cerrah mektepleri olduğu, bizde ise halen tababethanedeki tabib ve cerrahların nezaretinde birtakım talebenin her gün tıp ve cerrahlık ilmini tahsil ettikleri ve bunların belirli bir nizamnâmeden yoksun olduğu" ifade edilmektedir. "Bundan böyle tıp ve cerrahlık ilimlerinin tedris yoluyla öğrenilmesi ve bunun yaygınlaştırılması" hedeflenmektedir. Nizamnâmede, eğitimini tamamlayan talebelerin donanma ile sefere çıkacağı, eğitimde disipline dikkat edileceği, iltimasa yer verilmeyeceği, mezunların dört yıl mecburi hizmet yapacakları, bundan sonra verilecek "icâzetnâme" ile ülkenin istedikleri yerinde hekimlik yapabilecekleri belirtilmiştir.

Nizamnâmenin ilk maddesinde, tıp ve cerrâhlık ilimlerinin tedris yoluyla öğrenilmesi ve bunun yaygınlaştırılmasının halkın yararına olduğu, dolayısıyla bu ilimlerle meşgul olan talebelerin "Devlet-i Aliyye" tebaasından olması gerektiği özellikle vurgulanıyordu.

Tayin olunan bir hekim ve bir cerrahın, talebelere devamlı olarak tıp ve cerrahlık ilimleri öğretmelerini kapsayan ikinci maddeden sonra, talebelerin gerekli bilgiyi alıp tahsillerini tamamlamalarının ardından, donanma ile sefere çıkacaklarının belirtildiği bu nizamnâmede, tıp tahsili yapacak olan talebelerin kat'î suretle "himâyeli gürûhundan", yani hatırlı kimselerin evlatlarından olmamaları, değilse bunların derhal mektepten çıkarılması ayrı bir madde ile belirtilmiştir.

Nizamnâmenin diğer bir maddesinde, hastane dahilinde, eczacı dükkanının inşa edilmesinin zorunlu tutulması, bu mektebin aynı zamanda tam teşekküllü sağlık kompleksi olduğuna işarettir. Ayrıca, bu mektepten mezun olan tıp ve cerrahlık talebeleri, ülkenin herhangi bir köşesinde dört sene mecburi hekimlik yapıyor; bu dönemin sona ermesiyle birlikte, Hekimbaşı veya Cerrahbaşı tarafından verilen mühürlü "icâzetnâme" ve Bahriye Nâzırı'nın "takrîr"i padişaha arz edilip gerekli izin alındıktan sonra, diledikleri vilâyette hekimlik ve cerrahlık yapabiliyorlardı. Aynı zamanda, gittikleri yerlerde Tıp İcâzetnâmesi sahibi olmayan kimselerin, bu yolla işlerini yapamayacakları için Hekimbaşılık'tan İcâzet almaları teşvik ediliyordu (BOA. MAD. d. 08886).

Kartpostaldan yansıyan

Kasımpaşa Tersâne-i Âmire, Kal-yonlar, Bahriye Nezareti/Divanhane ve Bahriye Hastanesinin görüldüğü, Kiev'e gönderilmiş olan 1906 tarihli kartpostalın ön ve arka yüzü.
@ İcâzetten Diplomaya, Enver Be-
şinci Koleksiyonu

Mühendis ve hekim maaşları

Tibhâne masraflarının Tersâne-i Âmire bütçesinden verilmesine dair belge, Mühendishânelerde görevli hoca ve talebeler ile Tibhâne/Tabibhânedeki hekim ve cerrahlara muhtelif tarihlerde verilen maaşlar için Başmuhasebenin kaydıyla Defterdarlığın onayının alınması gerektiği bilgisini içermektedir (BOA, C. BH. 153/7283).

Tersâne Tibhânesi/Tabibhânesi: Okulun kuruluşuyla ilgili kaynaklarda farklı anlatımlar bulunmakla birlikte Osman Ergin, Tibhâne'nin ilk kuruluş yılını 1803 olarak belirtmektedir: "1795'te Mühendishane-i Berri-i Hümayûn yapıldı. Hattâ Tibhâne adıyla bir de tıbbiye mektebi inşasına başlandı. Şu suretle Tersane çevresinde toplanmış olan askerî mekteplerin başına 1218 [1803 yılında] Kıımlı Abdullah Ramiz Efendi getirildi" (s. 317).

Bir başka kaynak, Türk hekimliğinin Batı'ya yönelmesini, Sultan III. Selim zamanında 17 Şubat 1805 tarihindeki "Bahriye Kanunnâmesi" takririne dayandırmaktadır. Takrirden, İstanbul'da Tersâne-i Âmire'de hekim ve cerrah yetiştirilmek üzere Batı usulü modern bir tıbbiye kurulması öngörülmüş, ilk olarak onun İspitalya denilen hastanesi ve sonra 9 Ocak 1806'da da Tibhâne veya Tabibhâne denilen askerî tıp fakültesi niteliğindeki kısmının açıldığı'nı yazmaktadır (Terzi, *Türk İslâm Hastaneleri*: 1992).

Kanunnâme gereği, ilk Bahriye Nâzırı olan eski Paris sefiri Moralı Seyyid Ali Efendi tarafından bu hüküm yerine getirilmeye çalışılmış ve ilk iş olarak Aynalıkavak Sarayı'nın

yıkıntılarından faydalanılarak "Büyük Havuz"un (bugünkü Taşkızak) yakınında bir hastane yapımına başlanmıştır.

25 Ağustos 1805 tarihli başka bir belgede, İspitalya denilen eğitim hastanesinin; yanık tedavi, teorik tıp ve cerrahi eğitiminin yapılacağı bu modern bahriye tıp fakültesinin "Tabibhâne" denilen kısmının inşasının başlamasından bahsedilerek, bu müessese için lüzumlu cerrahi aletlerin teminiyle ilgili müsaadenin ilgili makamca verildiği belirtilmektedir. İspitalya/Spitalya adıyla da geçen, "Tibhâne" veya "Tabibhâne" denilen hastanenin yanında, teorik tıp ve cerrahi eğitimin yapılacağı kısmın açılmasından başka bir belgede (2 no'lu: BOA, MAD. d. 08886) bahsedilir.

Bugünkü Deniz Hastanesinin ilk şekli olduğu düşünülen bu hastanenin inşaatı ahşap olarak kısa bir müddet içinde tamamlanmış; "fenn-i tıp" eğitiminin verildiği bu kurum bir "Ser-tabib" (Baştabip), bir "Ser-cerrâh" (Başcerrah), yedi talebe ve dört hademeden oluşan kadro ile 21 Ağustos 1805 tarihinde hizmete başlamıştır. Baştabip ile Başcerrahın maiyetlerinde tıp tahsili yapacak yedi talebenin bulunması, buranın bir "tıp okulu" düşüncesiyle kurulduğunu göstermektedir.

Değişim ve dönüşüm devrinin siyasî ve toplumsal sancılıları sebebiyle uzun ömürlü olmayan bu iki okulun önemi, 1826'da kurulan Asâkir-i Mansure-i Muhammediye ordusunun ihtiyaçlarının karşılanması amacıyla 14 Mart 1827'de Şehzadebaşı'ndaki Tulumbacıbaşı Konağı'nda Tibhâne-i Âmire ve Cerrahhâne-i Ma'mûre'ye, daha sonra Dârü'l-Ulûmi'l-Hikemiyye-i Osmaniiyye ve Mekteb-i Tıbbiyye-i Âliyye-i Şâhâne'ye (1838) yani padişah himayesindeki Tıp Okulu'na öncülük etmiş olmalarıdır.

Kaynakça:

- Altıntaş, Ayten, "Osmanlılarda Modern Anlamda Tıp Eğitiminin Başlaması", *Tibhâne-i Âmire, Osmanlı Bilim-8*.
- Aksu, Ayşe, "Türk Eğitim Tarihinde Azınlık ve Yabancı Okulları", *Kronolojik ve Tematik Türk Eğitim Tarihi*, ed. M. Gündüz, İstanbul: 2018.
- "Yabancı Okullar", *Maarif Ansiklopedisi*, 2025.
- Atuf, Nafi (Kansu), *Türkiye Maarif Tarihi*, Ankara: 1930.
- Çelik, Yüksel, "19. Yüzyılda Osmanlı'da Anatomi Eğitimi Kadavra Temininde Yaşanan Sorunlar" *Tarih Dergisi*, Sayı 48 (2008/2), İstanbul: 2009, s. 47-63
- Ergin, Osman, *Maarif Tarihi*, cilt 2, İstanbul: 1940 (s. 280-282).
- Ergin, Osman, *Türk Maarif Tarihi*, cilt 1-2, İstanbul: 1977.
- Terzioğlu, Arslan, "Türk İslâm Hastaneleri ve Tababetin Avrupa'da Tıbbi Rönesansı Etkilemesinden Türk Tıbbının Batılılaşmasına", *Hipokrat Basım Yayım*, İstanbul: 1992.
- Terzioğlu, Arslan, "Cumhuriyet Dönemi Türk Tıbbına ve Tıp Eğitimine Kısa Bir Bakış", *Eczacıbaşı İlaç Pazarlama (KGM)*, İstanbul: 2003.
- İhsanoğlu, Ekmeleddin, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Bilim, Teknoloji ve Sanayide Modernleşme Gayretleri", *Osmanlı Bilim Araştırmaları II*.
- Gencer, Ali İhsan, "İstanbul Tersanesi'nde Açılan İlk Tıp Mektebi", *İstanbul Tıp Fakültesi Mecmuası*, İstanbul: 1978 <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/101796>
- Maral, Emrah, *Değişim Dönüşüm ve Buhran Döneminde Osmanlı Devleti 1789-1807*, İksad Yayınları, Ankara: 2023
- Sarı, Nil, İstanbul'da Tıp Eğitimi ve İlgili Kuruluşlar, *Büyük İstanbul Tarihi*. Sayılı, Aydın, *Atatürk ve Bilim*, AKMB 2. Baskı, Ankara: 2021.
- Yıldırım, Nuran, "Gülhane Asker Tıp Akademisi (GATA)", *Maarif Ansiklopedisi*, 2025.
- Uzluk, F. N., "Mustafa Behçet Efendi", Ankara: 1954.
- Ülman, Yeşil Işıl, *Galatasaray Tıbbiyesi*, Bilgi Üniversitesi Yayınları, 1. Baskı, İstanbul: 2017.